

Mariusz Krzysztofiński*
Rzeszów

Likwidacja „jacejki” komunistycznej w 14. Pułku Piechoty Ziemi Kujawskiej we Włocławku w świetle akt Wojskowego Sądu Okręgowego nr VIII w Grudziądzu

Abstract

In interwar Poland, one of the tasks of the military counterintelligence was to combat communist influence, which was rightly judged as one of the most eminent dangers that threatened the state. The Communist Party of Poland carried out its sabotage through the Central Military Department, which the Polish counterintelligence considered an integral part and tool of the General Staff of the Soviet Army. This article discusses the activity of a communist cell in the 14th Infantry Regiment stationed in Włocławek, as well as the liquidation of that cell as a result of cooperation between the Polish State Police, military counterintelligence and gendarmerie. It also discusses the court proceedings against members of the cell at the Military Regional Court no. 8 in Grudziądz.

Keywords: Polish Army, Interwar Poland, military counterintelligence, communism, agitation and propaganda, Central Military Department of the CPP

Słowa kluczowe: Wojsko Polskie, II Rzeczpospolita, kontrwywiad wojskowy, komunizm, agitacja i propaganda komunistyczna, Centralny Wydział Wojskowy KPP

Jednym z największych zagrożeń dla integralności i suwerenności Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym była działalność ugrupowań komunistycznych wykorzystywanych przez instytucje wywiadowcze Związku Sowieckiego. Z punktu widzenia obronności państwa szczególne niebezpieczeństwo stanowiły próby infiltracji szeregów Wojska Polskiego przez przedstawicieli środowisk komunistycznych. Ich zadaniem było prowadzenie agitacji dla pozyskiwania popleczników w różnych środowiskach, podrywanie autorytetu administracji i władz państwowych, wreszcie działalność szpiegowska i destabilizująca relacje wewnątrz armii.

* Instytut Pamięi Narodowej w Rzeszowie, Oddziałowe Biuro Badań Historycznych; e-mail: mariusz.krzysztofinski@ipn.gov.pl; ORCID iD: 0000-0003-3905-1684

W okresie międzywojennym zwalczaniem wpływów komunistycznych w Wojsku Polskim zajmował się kontrwywiad wojskowy, tworzony od podstaw w 1918 r. w ramach Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Kwestie zwalczania szpiegostwa i agitacji wywrotowej przypadły organom defensywy podległym Oddziałowi II Informacyjnemu Sztabu Generalnego Naczelnego Dowództwa WP. Ostatecznie po zakończeniu walk na froncie wschodnim rozpoczął się „[...] proces dostosowywania struktur wywiadu i kontrwywiadu do warunków pokojowych”¹. W ramach Oddziału II Sztabu Generalnego WP utworzono Wydział III Wywiadowczy, który odpowiadał też za działalność kontrwywiadowczą i któremu w terenie podlegały wydziały II dowództw okręgów generalnych WP przekształcone w 1924 r. na samodzielne referaty informacyjne dowództw okręgów korpusów (SRI DOK)². Jak pisze Andrzej Misiuk, poza „[...] zwalczaniem wpływów obcego wywiadu w Polsce do zadań kontrwywiadu wojskowego należała szeroko rozumiana ochrona bezpieczeństwa instytucji wojskowych oraz badanie działalności politycznej mniejszości narodowych i komunistów”³. Przy czym organy kontrwywiadu wojskowego nie funkcjonowały samodzielnie, lecz były rozmieszczone we wszystkich jednostkach liniowych, a w przypadku realizacji zadań kontrwywiadowczych jako organ wykonawczy wykorzystywano żandarmerię wojskową⁴.

Umiejscowione przy wszystkich dowództwach korpusów WP terenowe organa kontrwywiadu za jedno z istotniejszych zagrożeń dla funkcjonowania państwa uznawały prowadzenie wywiadu wojskowego i politycznego przez Komunistyczną Partię Polski na rzecz Związku Sowieckiego⁵. Jak pisze Andrzej Peplowski, organa kontrwywiadu były w posiadaniu instrukcji „o charakterze wywiadowczym, dywersyjnym i propagandowym”, kierowanych przez Komintern (współpracujący w tej kwestii ze Sztabem Generalnym Armii Czerwonej) do władz centralnych partii komunistycznych. Wyrazem tej działalności były poczynania mające na celu prowadzenie agitacji w szeregach wojskowych w celu „skomunizowania” wojska i doprowadzenia do przejścia władzy przez KC KPP. Działalność KPP na polu wojskowym koordynował Centralny Wydział Wojskowy, który traktowany był przez Oddział II WP jak „[...] część składowa i narzędzie wykonawcze Sztabu Głównego armii ZSRR”⁶.

Powstały w 1928 r. CWW za swoje cele uznawał dokonanie rozkładu armii poprzez działania agitacyjne oraz propagandowe oraz prowadzenie działalności wywiadowczej na rzecz sowieckiego wywiadu wojskowego (Razwiedupru). W przypadku konfliktu zbrojnego z ZSRS część armii polskiej przejść miała na stronę bolszewików. W 1931 r. CWW „[...] został wydzielony z aparatu

¹ A. Peplowski, 2002, s. 14.

² A. Peplowski, 2002, s. 14, 18; A. Misiuk, 2016, s. 27–31.

³ A. Misiuk, 2016, s. 56.

⁴ A. Peplowski, 2002, s. 10–24.

⁵ Szerzej zob.: A. Peplowski, 2002, s. 165–172; M. Krzysztofiński, 2007–2008, s. 139–176; A. Miodowski, 2011, s. 278–307, 347–364; A. Krzak, 2009, s. 189–210.

⁶ A. Peplowski, 2002, s. 165–167.

politycznego partii w celu lepszego zabezpieczenia jego członków przed służbami bezpieczeństwa tak defensywy policyjnej jak i wojskowej⁷.

W latach trzydziestych XX w. funkcjonariusze CWW i podległych mu komórek terenowych zintensyfikowali działalność zmierzającą do wykorzystywania wszelkich oznak niezadowolenia wśród żołnierzy. Tendencję tę odnotowywano w Oddziale II WP, uznając, że rezultaty toczonej przez organa kontrwywiadu walki z działalnością komunistyczną w szeregach WP były „niezadowalające”. Odpowiedzią ze strony KPP było wzmożenie kolportażu bibuły, próby podejmowania akcji protestacyjnych, prowadzenie narad i nakłanianie do dezercji. Inną formą działalności komunistów w szeregach WP było wywoływanie antagonizmów o charakterze narodowościowym⁸.

Odwołując się do badań prowadzonych przez Tomasza Szczygła, przyjęć należy, iż istotną rolę w procesie zachowania karności i dyscypliny w szeregach armii odgrywał wojskowy wymiar sprawiedliwości⁹. Autor ten, analizując przejawy działalności komunistycznej w wojsku na podstawie zachowanych akt sądów wojskowych (w tym Wojskowego Sądu Okręgowego nr VIII w Grudziądzu), wymienił z jednej strony działalność propagandową i agitacyjną, z drugiej zaś szpiegostwo. Przy czym, jak nadmienił w dalszej części swojego tekstu, propagowanie komunizmu w szeregach wojska to „[...] wysoce niebezpieczna sytuacja, zagrażająca tak spokojowi wewnętrznemu, jak i bezpieczeństwu zewnętrznemu państwa w ogóle”¹⁰. Wyrazem tego było znaczne zaangażowanie kontrwywiadu wojskowego w rozpracowywanie tzw. afer komunistycznych oraz późniejsze uczestniczenie w postępowaniu karnym, w którym wykorzystywano zebrane materiały wywiadowcze¹¹.

W położonym na Kujawach Włocławku w okresie międzywojennym istniał silny garnizon Wojska Polskiego podległy Dowództwu Okręgu Korpusu nr VIII w Toruniu. Największą jego jednostką tworzył 14. Pułk Piechoty Ziemi Kujawskiej¹². W rezultacie ogłoszonego w 1921 r. powszechnego poboru rekrutów do wojska (także pośród przedstawicieli mniejszości narodowych II RP) i przyjętego rok później eksterytorialnego systemu ich rozmieszczania, w jego szeregach znalazło się sporo żołnierzy niepolskiego pochodzenia¹³.

W 1937 r. w garnizonie we Włocławku, w szeregach 14. Pułku Piechoty (tzw. kujawskiego) wykryto kilkunastoosobową grupę zwolenników komunizmu. Ze względu na skalę zachowanego materiału źródłowego (prawie kompletne akta procesowe liczące 1096 kart) warto poddać ją analizie jako studium przypadku na tle ówczesnych stosunków społecznych i politycznych. Jak pisze Tomasz Kawski w monografii Żydów kujawsko-dobrzyńskich, wpływy

⁷ T. Szczygieł, 2014, s. 144.

⁸ A. Pepłoński, 2002, s. 170–171; P. Borek, 2020, s. 191–191.

⁹ Zob. T. Szczygieł, 2014, s. 144.

¹⁰ Ibidem, s. 150–151.

¹¹ Ibidem, s. 158–159.

¹² W. Rezmer, 1999, s. 50–51.

¹³ Ibidem, s. 56–57; T.A. Kowalski, 2001, s. 74. Autor, analizując postawę i zachowania poborowych, podkreślał, iż wśród Żydów odsetek uchylających się od poboru był bardzo znaczący. Ibidem, s. 85.

komunistyczne na wspomnianym terenie miały ograniczone zaplecze społeczne, co sprawiało, że struktury ugrupowań komunistycznych cechował jedynie szkieletowy charakter.

Jednym ze środowisk, które stanowiło bazę rekrutacyjną dla organizacji komunistycznych, był małomiasteczkowy proletariat żydowski¹⁴. Autor ten podaje, że w latach 1929–1939 w szeregach 14. Pułku Piechoty stacjonującego we Włocławku odnotowano dwa przypadki szpiegostwa: pierwszy, w 1929 r., dotyczył siedmiu osób, drugi zaś, w 1937 r. – jedenastu. Ideologia promowana przez KPP pozostawała bowiem w sprzeczności z zasadami, którym hołdowała większość konserwatywnej i religijnej społeczności żydowskiej. Dla nich zwolennicy komunizmu pozostawali odszczepieńcami, sytuującymi się na marginesie ówczesnego życia społecznego¹⁵.

Mozaika narodowościowa II Rzeczypospolitej znajdowała odzwierciedlenie także w szeregach Wojska Polskiego, gdyż znaczna część żołnierzy poborowych była innej niż polska narodowości. Do tego grona należeli Żydzi, których stosunek do Rzeczypospolitej Polskiej i jej sił zbrojnych kształtowały – jak pisze Waldemar Rezmer – trzy tendencje: syjonistyczna, emancypacyjna oraz destrukcyjna. Ta ostatnia była pochodną traktowania przez żydowską młodzież ideologii komunistycznej jako antidotum na nasilające się poczucie dyskryminacji¹⁶. Ponadto ludność żydowska negatywnie odnosiła się do przymusowej służby wojskowej, traktując ją jako „uciążliwą konieczność”. Stanowisko to przez jednego z historyków polskiej wojskowości scharakteryzowane zostało jako permanentna „[...] niechęć – lub nawet otwarta wrogość”¹⁷. Co ważne, aż do wybuchu wojny w 1939 r. nie uległo ono zmianie. W opinii kadry dowódczej WP Żydzi pozostawali „[...] pod względem wojskowym bezsprzecznie

¹⁴ T. Kawski, 2006, s. 157. Jak pisze M.J. Chodakiewicz, znaczna część przedstawicieli mniejszości narodowych w II RP nie czuła się związana z Polską. W odniesieniu do ludności żydowskiej niewielki jej odsetek wyrażał poparcie dla komunizmu. Przy czym religijni Żydzi zachowywali krytyczny stosunek do tej ideologii. Według tego autora – na 3 mln zamieszkujących ówczesną Polskę Żydów, z komunistami związało się „może 4 tysiące osób”. M.J. Chodakiewicz, 2000, s. 17–24. Czynnikiem, który we Włocławku wpływał na radykalizację postaw społecznych, było znaczne bezrobocie i wynikający z niego brak perspektyw. Według dowództwa miejscowego garnizonu ponad 3 tys. osób nie posiadało żadnego zajęcia. Za sprawą narastającego rozgoryczenia wpływ na nie zyskiwały „jednostki wyrotowe”. Nastroje te oddziaływały także na żołnierzy garnizonu tym bardziej, że szeregi wojska zasilaly osoby, które przed podjęciem służby wojskowej należały do organizacji komunistycznych. Za ich sprawą prowadzono potem agitację komunistyczną wśród żołnierzy. CAW, SRI DOK VIII, I.371.8/A. 628, Sytuacja na terenie garnizonu Włocławek, 24 IV 1936 r., k. 7. Według raportu z 14 IV 1937 r. „Żydzi starszego rocznika utrzymują kontakt z komunistami na mieście, agitacji jednak wśród żołnierzy nie prowadzą, ponieważ żołnierze wyznań chrześcijańskich ich lekceważą i nie utrzymują z nimi żadnego kontaktu. Ogół rekrutów jest bardzo chętny, poza nielicznymi wyjątkami, którzy starają się wszelkimi sposobami zwolnić z wojska. Spośród Żydów jest bardzo duży procent komunistów, na razie nie utrzymują kontaktu z komunistami cywilnymi. Agitacji w pułku jeszcze nie prowadzą”. CAW, SRI DOK VIII, I.371.8/A. 628, Sytuacja na terenie garnizonu Włocławek, 14 IV 1937 r., k. 30.

¹⁵ T. Kawski, 2006, s. 161.

¹⁶ W. Rezmer, 2001, s. 99.

¹⁷ Idem, 1998, s. 160.

[...] najgorszym elementem ze wszystkich narodowości obcych znajdujących się w szeregach Armii Polskiej¹⁸. Na stosunek Żydów do służby wojskowej w WP wpływ miało także „[...] niezycliwe odnoszenie się do nich żołnierzy pozostałych narodowości” oraz „negatywna ocena poborowych narodowości żydowskiej wyrażana przez część kadry dowódczej naszych sił zbrojnych”¹⁹.

Ważnym elementem propagandy komunistycznej płynącej z ZSRS było podsycanie wszelkiego rodzaju antagonizmów narodowościowych w celu osłabienia spójności państwa polskiego. Oczywiście poczynania te miały także silne zabarwienie ideologiczne, niewolne jednak od akcentów narodowościowych.

W przypadku 14. Pułku Piechoty 7 lipca 1937 r. wojskowy prokurator okręgowy podjął sprawę karną przeciwko dziewięciu żołnierzom tej jednostki, których oskarżył o zbrodnię stanu polegającą na tym, że „[...] w 1937 r. w czasie bliżej nieustalonym w celu zmiany przemocą istniejącego ustroju Państwa Polskiego na ustrój radziecki weszli w porozumienie z osobami zrzeszonymi w Komunistycznej Partii Polskiej”²⁰. Prokurator wniósł o ich aresztowanie, obawiając się matactwa z ich strony i nakłaniania świadków do składania fałszywych zeznań. Wniosek obejmował strzelców: Pawła Grodzickiego²¹, Izraela Keniga²², Jakuba Aufrychtera²³, Abrama Goldinera²⁴, Feiwela Murawczyka²⁵, Mordechaja Brajntycha²⁶, Leiba Danielskiego²⁷, Zalmana (Sauma)

¹⁸ Idem, 2001, s. 101.

¹⁹ Ibidem, s. 103.

²⁰ Arkusz korespondencyjny, Archiwum Akt Nowych (AAN), Zbiór Akt Sądów Wojskowych, Wojskowy Sąd Okręgowy nr VIII w Grudziądzu, Sprawa Izraela Keniga, 427/III-13, k. 1.

²¹ Paweł Grodzicki, ur. 27 VIII 1913 r. w Rosji, wyznania rzymskokatolickiego, zdun, ukończył 7 oddziałów szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania z 28 VI 1937 r. Ibidem, k. 140-141.

²² Izrael Kenig, ur. 15 II 1913 r. w Aleksandrowie Kujawskim, wyznanie mojżeszowe, kawaler, krawiec, ukończył 4 oddziały szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania obwinionego z 15 VII 1937 r. Ibidem, k. 36.

²³ Jakub Aufrychter, ur. 2 X 1914 r. w Warszawie, wyznanie mojżeszowe, kawaler, krawiec, ukończył 6 oddziałów szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania obwinionego z 15 VII 1937 r. Ibidem, k. 38.

²⁴ Abram Goldiner, ur. 15 XII 1914 r. w Wydziborze, pow. Stolin, kawaler, wyznania mojżeszowego, tapicer, ukończył 4 oddziały szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania obwinionego z 15 VII 1937 r., AAN, Sądy wojskowe, WSO w Grudziądzu, Sprawa Izraela Keniga, 427/III-13, k. 39. W okresie II wojny światowej znalazł się na terytorium ZSRS. 1 IX 1939 r. mieszkał w Pińsku. Po zakończeniu wojny zamieszkał w miejscowości Zagórze na Dolnym Śląsku. Żydowski Instytut Historyczny (ŻIH), Centralny Komitet Żydów Polskich, Wydział Ewidencji i Statystyki, Karta rejestracyjna Abrama Goldinera, 3031 V/G 8314, Wrocław, 13 VI 1946 r.

²⁵ Feiwal Murawczyk, ur. 13 X 1913 r. w Dawidgródku, wyznania mojżeszowego, kawaler, krawiec, strzelec w kompanii gospodarczej 14 pułku piechoty, półanalfabeta. Protokół przesłuchania obwinionego z 10 VII 1937 r., AAN, Zbiór Akt Sądów Wojskowych, Wojskowy Sąd Okręgowy nr VIII w Grudziądzu, Sprawa Izraela Keniga, 427/III-13, k. 9.

²⁶ Mordechaj Brajntych, ur. 16 II 1914 r. w Warszawie, wyznania mojżeszowego, kawaler, szofer, ukończył 7 oddziałów szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania obwinionego z 10 VII 1937 r. Ibidem, k. 11.

²⁷ Leib Danielski, ur. 10 II 1913 r., w Przedeczcu, pow. Włocławek, wyznania mojżeszowego, kawaler, szewc. Protokół przesłuchania obwinionego z 13 VII 1937 r. Ibidem k. 19.

Czarneckiego²⁸ i Abrama Krauta²⁹. Organem kontrwywiadu wojskowego realizującym rozpracowanie komórki był Samodzielny Referat Informacyjny DOK nr VIII w Toruniu³⁰.

W arkuszu korespondencyjnym sprawy wojskowy sędzia śledczy poszerzył krąg podejrzanych i uznał, że należy aresztować kolejnych żołnierzy 14. Pułku Piechoty: Dawida Farbera³¹, Gecela Koneckiego³², Berka Tajtelblatta³³ i Efraima Kwiaty³⁴. Dodał również, że od końca 1936 do czerwca 1937 r. utrzymywali oni

²⁸ Zalman Czarnecki, ur. 6 IX 1913 r. w Piotrkowie Trybunalskim, wyznania mojżeszowego, kawaler, krawiec, ukończył 3 oddziały szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania obwinionego z 10 VII 1937 r. Ibidem, k. 10.

²⁹ Abram Kraut, ur. 6 I 1913 r. w Lipnie, wyznania mojżeszowego, kawaler, agent handlowy, ukończył 7 oddziałów szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania obwinionego z 13 VII 1937 r. Ibidem, k. 20. Według zeznań Józefa Siwczynskiego, st. posterunkowego służby śledczej Komendy Powiatowej Policji w Aleksandrowie Kujawskim, Efraim (Efroim) Kwiat (członek KZMP) oraz jego ojciec „byli poważnie zaangażowani w robocie wywrotowej”. Protokół przesłuchania Józefa Siwczynskiego z 27 VI 1937 r. Ibidem, k. 133.

³⁰ Arkusz korespondencyjny. Ibidem, 427/III-13, k. 1.

³¹ Dawid Józef Farber, ur. 26 V 1914 r. w Dawidgródku, wyznania mojżeszowego, kawaler, technik budowlany. Ukończył średnią szkołę techniczną. Protokół przesłuchania obwinionego z 10 VII 1937 r. Ibidem, k. 12.

³² Gecel Konecki, ur. 23 X 1914 r., w Lubrańcu, pow. Włocławek, kawaler, wyznania mojżeszowego, ukończył 3 oddziały szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania obwinionego z 15 VII 1937 r. Ibidem, k. 40. Gecel Konecki, syn krawca Hersza, jest wymieniony wraz z kilkoma osobami ze swojej rodziny jako członek żydowskiej gminy wyznaniowej w Lubrańcu w 1929 r. Jego ojciec znajduje się na liście Żydów uiszczających składki na żydowską gminę wyznaniową w Lubrańcu w 1935 r. Żydowski Instytut Historyczny (ŻIH), Akta gmin wyznaniowych żydowskich: Włocławek, Aleksandrów, Brześć Kujawski, Chodecz, Izbica, Kowal, Lubień, Lubraniec i Przedecz zachowane w aktach Starostwa Powiatowego Włocławskiego, 1919–1929, Zarząd Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Lubrańcu. Protokoły posiedzeń zarządu, wybory do władz gminy, 1924–1935, Rejestr członków gminy wyznaniowej żydowskiej w Lubrańcu, pow. włocławski, 23, k. 148; ŻIH, Akta gmin wyznaniowych żydowskich: Włocławek, Aleksandrów, Brześć Kujawski, Chodecz, Izbica, Kowal, Lubień, Lubraniec i Przedecz – zachowane w aktach Starostwa Powiatowego Włocławskiego, 1919–1929, Zarząd Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Lubrańcu. Wykazy imienne opłacających składkę gminną oraz uprawnionych do wyboru rabina w 1927 r., 1919–1935, Lista płatników składki gminy wyznaniowej miasta Lubrańca na rok 1935, 24, k. 38.

³³ Berek Tajtelblatt, ur. 10 XI 1913 r. w Warszawie, wyznania mojżeszowego, żonaty, kamasznik, ukończył 5 oddziałów szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania obwinionego z 13 VII 1937 r., AAN, Zbiór akt Sądów Wojskowych, Wojskowy Sąd Okręgowy nr VIII w Grudziądzu, Sprawa Izraela Keniga, 427/III-13, k. 22.

³⁴ Efraim Kwiat, ur. 29 VII 1913 r. w Radziejowie Kujawskim, wyznania mojżeszowego, kawaler, krawiec, ukończył 5 oddziałów szkoły powszechnej. Protokół przesłuchania obwinionego z 15 VII 1937 r. Ibidem, k. 37. W 1940 r. mieszkał w Radziejowie Kujawskim. ŻIH, American Jewish Joint Distribution Committee 1939–1941, Wykaz mieszkańców miasta Radziejowa, 1940 r., 210/589, k. 4. Według zeznań Józefa Siwczynskiego, st. posterunkowego służby śledczej Komendy Powiatowej Policji w Aleksandrowie Kujawskim, Efraim Kwiat (członek KZMP) oraz jego ojciec „byli poważnie zaangażowani w robocie wywrotowej”. Protokół przesłuchania Józefa Siwczynskiego z 27 VI 1937 r., AAN, Zbiór Akt Sądów Wojskowych, Wojskowy Sąd Okręgowy nr VIII w Grudziądzu, Sprawa Izraela Keniga, 427/III-13, k. 133. Kenig podczas przesłuchania 5 VII 1937 r. zeznał, że w 1934 r. został aresztowany w Aleksandrowie Kujawskim za kolportaż „bibuły komunistycznej”. Po czteromiesięcznym pobycie w więzieniu został zwolniony z powodu nieudowodnienia winy. Ibidem, k. 83.

kontakty z członkami KPP, czytali pisma komunistyczne oraz komunizujące, a także ganili stosunki społeczne i polityczne panujące w Polsce i w Wojsku Polskim, wychwalając zarazem sytuację w Związku Sowieckim³⁵. Wszyscy wymienieni żołnierze po aresztowaniu zostali osadzeni w Wojskowym Więzieniu Śledczym DOK VIII w Grudziądzu.

W ramach zainicjowanego śledztwa rozpoczęto przesłuchania podejrzanych. Żaden z nich nie przyznał się do przynależności do partii komunistycznej ani do czytania prasy komunistycznej. Wszyscy aresztowani przyznali zgodnie, że nie znają też celów politycznych KPP. 18 lipca 1937 r. oficerowie Samodzielnego Referatu Informacyjnego nr VIII w Toruniu sporządzili doniesienie karne, z którego wynika, że w grudniu 1936 r., w ramach współpracy z Wydziałem Śledczym Policji Państwowej we Włocławku pozyskano informację, że KPP nawiązała – zerwane od roku – kontakty z wojskiem. Miejscem spotkań żołnierzy z agitatorami komunistycznymi była jadłodajnia Balbiny Boruch, mieszcząca się we Włocławku przy ulicy Cyganka nr 11. Łącznikiem pomiędzy Komitetem Dzielnicowym KPP a żołnierzami służącymi w 14. Pułku Piechoty był Izrael Kenig, już przed wstąpieniem do wojska zaangażowany w działalność komunistyczną.

Spotkania we wspomnianej jadłodajni znalazły się pod kontrolą SRI, które oddelegowało do tej sprawy jednego ze swoich agentów³⁶. Według zebranych przez niego informacji w jadłodajni tej kilkunastu żołnierzy 14. Pułku Piechoty – poza spożywaniem potraw, otrzymywało od członków KPP prasę komunistyczną oraz „[...] nastawienia co do pracy wywrotowej na terenie wojska”³⁷. Osobami, które się z nimi kontaktowały z ramienia KPP, byli karani już za działalność komunistyczną funkcjonariusze partyjni: Sura Jungerman, Małka Gutowska, Szymon Grzywacz, Mosek Gelbard. Według kontrwywiadu wojskowego utrzymywali oni także kontakty z żołnierzami z garnizonów w Grudziądzu i Toruniu. Wszystkie wymienione osoby 13 lipca 1937 r. zostały aresztowane i osadzone w Więzieniu Śledczym we Włocławku.

Z doniesienia karnego SRI wynika, że dowódca 14. Pułku Piechoty kilkakrotnie wnioskował o zlikwidowanie komórki komunistycznej istniejącej w jego pułku. Podczas spotkań w jadłodajni Balbiny Boruch namawiano żołnierzy do wstąpienia w szeregi KPP, czytano prasę „skrajnie lewicową”, komunizującą i komunistyczną oraz „wzywano do organizowania się wojsku”. Według SRI Izrael Kenig pełnił obowiązki sekretarza komitetu garnizonowego KPP i „[...] kierował całą akcją wywrotową na terenie pułku”³⁸. Z zeznań Jakuba Aufrychtera wynika, że przed aresztowaniem zamierzał napisać list do Warszawy, w którym miał wskazać na konieczność zamordowania Moryca

³⁵ Arkusz korespondencyjny, *ibidem*, k. 2–3.

³⁶ SRI DOK nr VIII do Wojskowej Prokuratury Okręgowej (WPO) nr VIII w Grudziądzu – Likwidacja komuny w 14 pp – doniesienie karne z 18 VII 1937 r. *Ibidem*, k. 60.

³⁷ *Ibidem*, k. 61.

³⁸ *Ibidem*, k. 62.

Neumana³⁹, agenta SRI, który „wsypał” całą komórkę. Radził też jednemu z aresztowanych, aby do niczego się nie przyznawał⁴⁰.

Zebrane przez SRI zeznania i wypowiedzi oskarżonych oraz świadków przynoszą interesujące stwierdzenia. Warto niektóre zacytować. Goldiner twierdził np., że „[...] w pracy komunistycznej można więcej polegać na «bachłajach» (tzn. Kresowiakach⁴¹) jak na Polakach, bo oni nie zdradzą, znam ich, bo jestem z tych samych okolic”. Z kolei Józef Farber miał powiedzieć: „Polskę skomunizować jest bardzo trudno, ponieważ nie ma jedności pomiędzy robotnikami i chłopami”⁴². Zalman Czarnecki (przed wcieleniem w szeregi WP był członkiem KZMP w Piotrkowie Trybunalskim) objaśniał zaś innym strzelcom, że w szafkach żołnierzy narodowości żydowskiej często przeprowadzano rewizje w poszukiwaniu ulotek i prasy komunistycznej. Dlatego zrezygnowano z kolportażu wśród żołnierzy nielegalnej prasy na rzecz rozmów i spotkań o charakterze „uświadamiającym”⁴³. Według zeznań jednego z żołnierzy Konecki nigdy się nie modlił i nie chodził do bożnicy. Dopiero po wypuszczeniu na wolność z braku dowodów po pierwszym aresztowaniu 2 lipca 1937 r. zaczął modlić się ostentacyjnie – aż do ponownego aresztowania 14 lipca 1937 r. Zapytany, dlaczego zaczął się modlić, odpowiedział, że poznał, iż „Pan Bóg jest sprawiedliwy, gdyż nie chce dopuścić do tego, aby on [Konecki] jako niewinny siedział w więzieniu”. Ponadto Konecki zachęcał innych żołnierzy, aby nawet w przypadku użycia siły podczas przesłuchań do niczego się nie przyznawali⁴⁴.

Ostatecznie kontrwywiad wojskowy uznał, że „robota wywrotowa” w wojsku była prowadzona fachowo – zgodnie z metodami wskazanymi na IV Plenum KC KPP – pod pozorem uświadamiania żołnierzy pod względem politycznym⁴⁵. Spotkania żołnierzy z członkami KPP poza jadłodajnią Balbiny Boruch odbywały się także w mieszkaniach krawca Dojszesa Szmula Rywsza

³⁹ Moryc (Moric) Neuman, ur. 5 II 1889 r. w Warszawie, wyznania mojżeszowego, pracownik branży drzewnej. Agentem SRI w różnych DOK był „od lat kilkunastu”. Wykonywał zadania wyłącznie w „dziedzinie sfer komunistycznych”. Protokoły przesłuchania Moryca Neumana z 9 VII i 21 VIII 1937 r. Ibidem, k 76, 303–304.

⁴⁰ SRI DOK nr VIII do WPO nr VIII w Grudziądzu, Likwidacja komuny w 14 pp – doniesienie karne z 18 VII 1937 r. Ibidem, k. 63.

⁴¹ Jak pisze Igor Kraiński w historii 14. Pułku Piechoty pobór rekrutów do tej jednostki odbywał się na terenach województw wschodnich, gdzie występował wysoki odsetek analfabetów. I. Kraiński, 1992, s. 18.

⁴² SRI DOK nr VIII do WPO nr VIII w Grudziądzu – Likwidacja komuny w 14 pp – doniesienie karne z 18 VII 1937 r. AAN, Zbiór Akt Sądów Wojskowych, Wojskowy Sąd Okręgowy nr VIII w Grudziądzu, Sprawa Izraela Keniga, 427/III-13, k. 64.

⁴³ Ibidem, k. 65.

⁴⁴ Ibidem, k. 67. Według informacji zdobytych przez kontrwywiad Konecki instruował towarzyszy: „[...] jakby kogo z was zabrali, to pamiętajcie, żebyście mówili, że o niczym nic nie wiecie, niczego nie rozumiecie, chociażby was nawet bili. Nie wolno wam niczego zdradzić”. W podobnym stylu wypowiedział się Efraim Kwiat po „przetrzymaniu w areszcie”: „Goldiner, żebyś się tylko do niczego nie przyznał i nie mów o niczym, co wiesz, chociażby ciebie zabijano na śmierć, to nie wolno niczego zdradzić. Jeżeli będą cię pytali, kto chodził do jadłodajni Balbiny Boruch (ul. Cyganka 11), to powiedz, że tam chodzili wszyscy, ale nie wolno ci zapodać nazwiska strzelców”. Ibidem, k. 70.

⁴⁵ Ibidem, k. 71.

i Lejby Knopa we Włocławku. Zygmunt Nawrocki, przodownik służby śledczej PP, zeznał, że otrzymał szczegółowe sprawozdanie z posiedzenia „wojskówki” 28 marca 1937 r. w jadłodajni Balbiny Boruch. Wzięło w nim udział kilkanaście osób. Wśród nich był „nieznany osobnik w butach z cholewami”. Poinformował on o funkcjonowaniu „wojskówki”, która miała skupiać w swoich szeregach około 700 członków – żołnierzy. Dodał także, że do wojska dostarczana będzie jedynie literatura legalna „[...] o kierunku jednolito-frontowo-lewicowym”⁴⁶.

Więcej informacji dotyczących funkcjonowania komórki KPP w 14. Pułku Piechoty przynosi przesłuchanie Moryca Neumana, agenta SRI DOK nr VIII. Do rozpracowania wspomnianej grupy został skierowany 1 stycznia 1937 r., gdyż zarówno SRI DOK nr VIII, jak i Wydział Śledczy Policji Państwowej we Włocławku posiadały informacje o kontaktach działaczy KPP z Włocławka z żołnierzami wspomnianej jednostki. Przy czym ani oficerowie kontrwywiadu, ani policjanci zaangażowani w prowadzenie tej sprawy nie przekazali mu personaliów żołnierzy 14. Pułku Piechoty podejrzanych o uleganie wpływowi komunistycznym. Uczyniono tak, gdyż zamiarem kontrwywiadu było, aby działania agenta SRI pozbawione były inspiracji zewnętrznej.

Jak zeznał Neuman, nazwisko strzelca Keniga, jak również innych podejrzanych ustalił przy pomocy strzelca Jakuba Aufrychtera, który pochodził z Warszawy. Uzyskanie jego zaufania było możliwe także dlatego, że agent SRI znał jego ojca⁴⁷. Inwigilując komórkę KPP, Neumann podsłuchiwał rozmowy żołnierzy 14. Pułku Piechoty z członkami KPP odbywające się w jadłodajni, w których wyrażano opinie, że Stalin „[...]dobrze postępuje, oczyszczając partię komunistyczną z elementu trockistowskiego”. Ponadto żołnierze poddający się agitacji komunistycznej „niejednokrotnie” dawali składki na Międzynarodową Organizację Pomocy Rewolucjonistom (MOPR)⁴⁸ oraz narzekali, że żołnierze narodowości żydowskiej służący w 14. Pułku Piechoty są „prześladowani”, a co gorsza – także niezorganizowani. Jeden z nich, Czarnecki, przytaczał ponoć słowa jednego z dowódców kompanii, który miał podkreślać, że Żydzi sprzyjają komunizmowi, w Rosji sowieckiej są nawet komisarzami. W czasie spotkań – jak zeznał agent SRI – żołnierze słuchali radia moskiewskiego. Podczas przemówienia Stalina wznosili okrzyki w języku rosyjskim „Niech żyje

⁴⁶ Protokół przesłuchania przodownika służby śledczej Zygmunta Nawrockiego z 10 VII 1937 r. Ibidem, k. 74.

⁴⁷ Protokół przesłuchania Moryca Neumana z 21 VIII 1937 r. Ibidem, k. 304.

⁴⁸ Międzynarodowa Organizacja Pomocy Rewolucjonistom (MOPR) została powołana w 1922 r. w Moskwie i miała za zadanie nieść pomoc rewolucjonistom uwięzionym i skazanym wskutek klęski rewolucji w Niemczech, na Węgrzech i w Polsce. Struktury MOPR podlegały Międzynarodówce Komunistycznej. MOPR prowadziła kampanie propagandowe występując w obronie więzionych komunistów i atakując przy okazji rządy poszczególnych państw. Posiadała sekcje w wielu krajach świata. Do jej zadań należało kierowanie życiem komun uwięzionych utworzonych przez przebywających w więzieniu komunistów, koordynowanie prowadzonej wewnątrz nich pracy samokształceniowej, przeciwstawianie się procesowi „sypactwa”, organizowanie akcji protestacyjnych i świadczenie pomocy o charakterze bytowym komunistom przebywającym w więzieniach. Więcej zob. M. Krzysztofiński, 2015, s. 309–328.

Rosja sowiecka” oraz śpiewali pieśni rewolucyjne, takie jak *Budujemy nowy świat* i *Międzynarodówkę*⁴⁹.

W protokole przesłuchania z 5 lipca 1937 r. Izrael Kenig opisał, jak przebiegały spotkania w jadalni Balbiny Boruch, zasadniczo potwierdzając zeznania Moryca Neumana, aczkolwiek w sposób znaczący umniejszał swoją rolę⁵⁰. Wspomniany Neuman w kolejnym przesłuchaniu 21 sierpnia 1937 r. przyznał, że podsłuchał rozmowę Sura Jungerman z dwoma strzelcami – Izraelem Kenigiem i Zalmanem Czarneckim, przeprowadzoną na ławce w bocznej alei placu Dąbrowskiego (ukrył się wtedy w krzakach za ławką). W trakcie spotkania Sura Jungerman twierdziła, że „[...] w Polsce musi wybuchnąć rewolucja i wtedy władzę obejmie kompartia”. Mówiła też, że marszałek Rydz-Śmigły jest endekiem i wspólnie z płk. Kocem potępia Żydów⁵¹. Według niej „[...] rządy w Rosji sowieckiej dają wolność i pracę klasie robotniczej, a w państwach faszystowskich tym samym i w Polsce jest bezrobocie i panuje głód i nędza wśród robotników”⁵². Agent SRI zeznał też, że likwidacja komórki KPP w wojsku zaczęła się od aresztowania Izraela Keniga, który w momencie zatrzymania trząsał się cały, chwiał się na nogach i „robił wprost wrażenie nieprzytomnego”. Potem zaś powiedział, że wszystko wyzna, tylko żeby go nie trzymać w więzieniu. Za nieprawdziwe uznał stwierdzenie, że w zamian obiecywano mu bezkarność i wolność, gdyż w sądzie Kenig odwołał wszystkie swoje zeznania⁵³.

W toczącym się śledztwie oskarżeni poszukiwali wątków mogących złagodzić wymiar kary. W tym celu liczne instytucje wysyłały do Wojskowego Sądu Okręgowego pisma zawierające poręczenia za poszczególnych oskarżonych. Centralny Syjonistyczny Wydział Palestyński zaświadczał na przykład, że Dawid Józef Farber znajduje się liście kandydatów na wyjazd do Palestyny oraz

⁴⁹ Protokół przesłuchania Moryca Neumana z 9 VII 1937 r., AAN, Zbiór Akt Sądów Wojskowych, Wojskowy Sąd Okręgowy nr VIII w Grudziądzu, Sprawa Izraela Keniga, 427/III-13, k. 76, 82.

⁵⁰ Protokół przesłuchania Izraela Keniga z 5 VII 1937 r. Ibidem, k. 83–87. Podczas kolejnego przesłuchania rozpoznał na przedstawionych mu fotografiach działaczy KPP prowadzących agitację wśród żołnierzy: Szymona Grzywacza i Małkę Gutowską. Protokół przesłuchania Izraela Keniga z 8 VII 1937 r. Ibidem, k. 89.

⁵¹ Protokół przesłuchania Moryca Neumana z 21 VIII 1937 r. Ibidem, k. 307.

⁵² Ibidem, k. 307.

⁵³ Protokół przesłuchania Moryca Neumana z 21 VIII 1937 r. Ibidem, k. 307. Kierownik SRI DOK nr VIII w Toruniu kpt. Ludwik Cyrkler informował w piśmie z 9 IX 1937 r., że otrzymał wiadomość, iż przebywająca w więzieniu we Włocławku Sura Jungermann oraz inni komuniści aresztowani w związku ze sprawą agitacji w szeregach 14. Pułku Piechoty „[...] zwrócili się za pośrednictwem ludzi zaufanych do Kompartii we Włocławku, by wpłynąć na strzelca 14 pp Grodzickiego Pawła i innych świadków dowodowych, aby w sądzie cofnęli swe zeznania, złożone podczas dowodów wstępnych”. Pismo Ludwika Cyrklera, dowódcy SRI DOK nr VIII, do WPO nr VIII w Grudziądzu z 9 IX 1937 r. Ibidem, k. 347. W piśmie SRI DOK nr VIII skierowanym 18 VII 1937 r. do Wojskowego Prokuratora Okręgowego nr VIII w Grudziądzu dotyczącym likwidacji komórki komunistycznej w 14. Pułku Piechoty zamieszczono informację, że przebywający w areszcie strzelec Leib Danielski wysłał do brata gryps, który został przechwycony i dołączony potem do akt sprawy. W grypsie tym stwierdzał, że „Kenig go wysypał”. Ibidem, Do Wojskowego Prokuratora Okręgowego nr VIII w Grudziądzu, k. 66.

że był członkiem organizacji syjonistycznej⁵⁴. Z kolei Abram Goldiner przesłał legitymację poświadczającą, że jest członkiem Zrzeszenia Harcerzy Żydowskich im. Józefa Trumpeldora w Polsce i odbył pracę przygotowawczą przed wyjazdem do Palestyny⁵⁵. Również Efraim Kwiat przedstawił zaświadczenie, że od 1932 r. należał do „syjonistycznej organizacji skautowej w Radziejowie”. Zarząd Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Radziejowie stwierdzał zaś, że należał do organizacji syjonistycznych oraz „[...] jest obywatelem lojalnym, utrzymuje wszelkie obrzędy religijne”⁵⁶. Abram Kraut wystarał się o załączone do akt zaświadczenie potwierdzające, że podczas zamieszkiwania w Lipnie należał do organizacji Bejtart⁵⁷, biorąc „[...] aktywny udział w jej pracach i wykazując szczerą oddanie dla idei jej przyświecającej”⁵⁸.

W trakcie odbywania kary aresztu starszy strzelec Abram Kraut najpierw próbował upozorować powieszenie się (6 września 1937 r.), a dwa dni później usiłował targnąć się na swoje życie, podejmując próbę powieszenia się na pałku od spodni i skręconych onucach⁵⁹.

⁵⁴ Pismo Centralnego Syjonistycznego Wydziału Palestyńskiego do Wojskowego Sądu Okręgowego nr VIII w Grudziądzu z 26 VIII 1937 r. Ibidem, k. 311. Za Farberem wstawił się także Z. Szapiro, rabin żydowskiej gminy wyznaniowej w Dawidgródka, który w zaświadczeniu z 10 XII 1937 r. napisał, że „[...] cieszył się w czasie przebywania w tutejszym mieście do chwili odejścia w szeregi Wojska Polskiego dobrą opinią z punktu widzenia zasad religii mojżeszowej”. Rabin zaznaczył w zaświadczeniu, iż wydał je na pisemną prośbę rodziny Dawida Ferbera. Zaświadczenie z 10 XII 1937 r. Ibidem, k. 818. Podobnej treści petycję w obronie Farbera podpisali także mieszkańcy Dawidgródka, zapewniający o jego lojalności wobec państwa polskiego. Petycja. Ibidem, k. 819. W zeznaniach napisanych własnoręcznie podczas pobytu w więzieniu w Grudziądzu Dawid Farber przekonywał, iż wychowany jest „[...] w duchu świętej religii, w duchu syjonizmu”. Informował, że przygotowywał się do wyjazdu do Palestyny, gdzie przebywa jego siostra. W tym celu ukończył szkołę techniczną w Wilnie, która miała go przygotować do podjęcia studiów na politechnice w Hajfie. Farber informował, że jako ochotnik zgłosił się do służby w plutonie zwiadowców, gdyż nie chciał służyć w kompanii strzeleckiej, w której było dużo Żydów. W ten sposób chciał się ustrzec przed zgubnym wpływem kolegów. Pisał, że zeznania, które go dotyczą, są fałszywe. Argumentował, że nigdy komunistą nie był i nie pochodzi z rodziny o podobnych sympatiach. Według Farbera komuna jest niebezpieczna dla całego świata i jego kultury. Przedstawiał siebie jako starającego się żołnierza i prawdziwego Żyda, który nie zapomina o Panu Bogu. Zeznania z 27 VII 1937 r. w sprawie mojego oskarżenia złożone w Więzieniu Śledczym w Grudziądzu. Ibidem, k. 239–242.

⁵⁵ Ibidem, k. 826.

⁵⁶ Zaświadczenie Syjonistycznej Organizacji w Polsce – Oddziału w Radziejowie Kujawskim z 23 IX 1937 r. Ibidem, k. 827.

⁵⁷ Mowa o Stowarzyszeniu Młodzieży Żydowskiej im. Józefa Trumpeldora – Brith Trumpeldor (Bejtart), którego członkowie wychowywani – jak pisze P. Gontarczyk – w „duchu legionizmu, dyscypliny i poświęcenia” na bazie syjonizmu opowiadali się za powstaniem państwa żydowskiego. P. Gontarczyk, 2005, s. 322–326.

⁵⁸ Zaświadczenie Stowarzyszenia Młodzieży Żydowskiej im. Józefa Trumpeldora – Brith Trumpeldor (Bejtart) Oddziału w Lipnie z 27 VII 1937 r., AAN, Zbiór Akt Sądów Wojskowych, Wojskowy Sąd Okręgowy nr VIII w Grudziądzu, Sprawa Izraela Keniga, 427/III-13, k. 819.

⁵⁹ Kraut został odratowany w rezultacie pomocy udzielonej mu przez jednego ze strażników oraz dwóch aresztowanych. Po zastosowaniu sztucznego oddychania „[...] po pięciu minutach denat powrócił do przytomności”. Pismo komendanta więzienia Sameckiego do WPO nr VIII w Grudziądzu z 9 IX 1937 r. Ibidem, k. 365.

Opinie na temat stosunku oskarżonych do służby wojskowej złożyli także ich przełożeni i inni żołnierze. Józef Motyka, chorąży 14. Pułku Piechoty, zeznał, że spośród oskarżonych najlepszym żołnierzem był Gecel Konecki. Zasadniczo żołnierze narodowości żydowskiej służący w 14. Pułku Piechoty „[...] trzymali się zawsze razem, tworząc grupkę czy to w koszarach, czy też na ćwiczeniach podczas przerw”, między sobą rozmawiali „po żydowsku”⁶⁰, z żołnierzami Polakami starali się nie nawiązywać kontaktu, „[...] gdyż był duży antagonizm między Polakami i Żydami, szczególnie Polacy nie uważali ich za żołnierzy, były często wypadki poszturchiwania Żydów, tak że nawet trzeba było wkraczać”⁶¹. Z kolei ppor. Feliks Stawicki utrzymywał, że miał informacje, iż niektórzy żołnierze są „podejrzeni politycznie”. Dlatego dostrzegając, że rozmawiają ze sobą „po żydowsku”, nakazał strzelcowi Franciszkowi Lewandowskiemu, aby przysłuchiwał się ich rozmowom. Według ppor. Stawickiego oskarżeni strzelcy „[...] jako żołnierze nie wyróżniali się ani w kierunku dodatnim, ani ujemnym, co najwyżej można było zaobserwować u nich pewien bierny upór w stosunku do otrzymywanych rozkazów, to znaczy rozkazy niby to wykonywali, ale z niechęcią i aby zbyć”⁶². Kilku żołnierzom podejrzewanym o sprzyjanie komunistom ograniczono także przepustki, a ich korespondencję przekazywano oficerowi informacyjnemu. Jednakże czynności te nie potwierdzały podejrzeń, iż prowadzą agitację w szeregach armii⁶³.

W ramach rutynowej procedury, przed wcieleniem rocznika 1914 do wojska kpt. Józef Minkin, oficer informacyjny 14. Pułku Piechoty, otrzymał ze SRI DOK nr VIII informacje, że wśród poborowych są – już notowani w cywilu z powodu działalności komunistycznej – Izrael Kenig i Efraim Kwiat. W rezultacie po zdobyciu informacji o spotykaniu się żołnierzy w jadalni Balbiny Boruch postanowiono wysłać tam agenta SRI o pseudonimie „Niemirowski” (pod tym pseudonimem występował Moryc Neuman). Oficer ten podkreślał, że aresztowani żołnierze zachowywali się niezwykle ostrożnie, grupując się i rozmawiając wyłącznie „po żydowsku”, i nie próbowali agitować innych kolegów. Ponadto na terenie koszar nie znaleziono żadnej komunistycznej ulotki i nie wywieszono żadnego transparentu⁶⁴.

Na postawie zebranych dowodów, 20 października 1937 r. Wojskowa Prokuratura Okręgowa przygotowała akt oskarżenia, w którym zarzuciła żołnierzom zdradę stanu⁶⁵. Próbując go obalić, adwokat Otton Pehr postanowił podważyć wiarygodność i zeznania konfidenta SRI, a zarazem świadka

⁶⁰ Z dużą dozą prawdopodobieństwa przypuszczać można, że ich znajomość języka polskiego była daleka od biegłej. Tym samym, komunikując się we własnym gronie, używali jidysz. Stosowanie tego języka wykluczało też możliwość podsłuchiwania prowadzonych rozmów.

⁶¹ Protokół przesłuchania Józefa Motyki z 17 IX 1937 r., AAN, Zbiór Akt Sądów Wojskowych, Wojskowy Sąd Okręgowy nr VIII w Grudziądzu, Sprawa Izraela Keniga, 427/III-13, k. 367.

⁶² Protokół przesłuchania świadka ppor. Feliksa Stawickiego z 17 IX 1937 r. Ibidem, k. 370.

⁶³ Protokół przesłuchania świadka por. Dionizego Pulińskiego z 17 IX 1937 r. Ibidem, k. 373.

⁶⁴ Protokół przesłuchania kpt. Józefa Minkina z 18 IX 1937 r. Ibidem, k. 383.

⁶⁵ Akt oskarżenia z 20 X 1937 r. Ibidem, k. 424.

w sprawie – Moryca Neumana. Według niego był on w okresie okupacji niemieckiej Kongresówką wywiadowcą i konfidentem żandarmerii niemieckiej i zajmował się denuncjowaniem Polaków. Ponadto adwokat Pehr przedstawił świadków, że Neuman jako pracownik magistratu obiecywał uzyskanie posady w zamian za łapówkę⁶⁶.

Ostatecznie 14 grudnia 1937 r. odbyła się tajna narada sędziów wojskowego Sądu Okręgowego nr VIII w Grudziądzu, w czasie której rozpatrywano sprawę trzynastu żołnierzy 14. Pułku Piechoty oskarżonych o zdradę stanu. Sąd odrzucił wnioski adwokata Ottona Pehra, uznając, że to, czy świadek Neuman Moryc był w okresie okupacji niemieckiej wywiadowcą żandarmerii niemieckiej, „[...] dla wydania wyroku jest bez znaczenia, a to wobec faktu, że jako rutynowy fachowiec wywiadowca pozostaje obecnie w służbie wywiadu polskiego”⁶⁷. Kontynuując naradę 17 grudnia 1937 r., sąd jednogłośnie uznał dwunastu oskarżonych winnymi zarzucanych im czynów, uniewinnił zaś strzelca Pinkusa Marmella. W ogłoszonym wyroku Izrael Kenig został skazany na 8 lat więzienia, Leib Danielski – na 5 lat, Jakub Aufrychter – na 6 lat, Fajwe Murawczyk – na 3 lata, Zalman Czarnecki – na 6 lat, Efraim Kwiat – na 6 lat, Dawid Józef Farber – na 6 lat, Abram Goldiner – na rok więzienia, Mordechaj Brajntych – na 3 lata, Abram Kraut – na 2 lata, Berek Tajtelblatt – na 2 lata i Gecel Konecki – na 3 lata i 6 miesięcy więzienia⁶⁸.

Według raportu sporządzonego przez SRI DOK nr VIII w Toruniu z 3 III 1938 r. kwestia rozbicia wspomnianej komórki komunistycznej we Włocławku została poruszana przez „obwodowca” podczas „posiedzenia przedstawicieli żydowskich jednostek kompartii”. Według niego przyczyniło się do tego „[...] przyjęcie do KPP ludzi o słabej woli, którzy podczas badań załamali się i wydali swych kierowników”. W rezultacie aresztowano także dziesięciu cywilnych działaczy KPP, których skazano 25 II 1938 r. wyrokiem Sądu Okręgowego we Włocławku na kary od 1,5 roku do 6 lat więzienia⁶⁹.

Skazani po uprawomocnieniu się wyroku osadzeni zostali w Więzieniu Karnym w Grudziądzu. Więzienie to funkcjonowało nieprzerwanie do 4 września 1939 r., kiedy to po zajęciu przez Niemców tego miasta znalazło się pod zarządem okupanta. Dotychczasowych więźniów przeniesiono do innych więzień, a to w Grudziądzu stało się więzieniem wojskowym Wehrmachtu⁷⁰.

⁶⁶ Wystąpienie adwokata Ottona Pehra w sprawie karnej przeciwko strz. Kenigowi i tow. z 9 XII 1937 r. Ibidem, k. 519.

⁶⁷ Protokół narad. Ibidem, k. 833–834.

⁶⁸ Wyrok Wojskowego Sądu Okręgowego nr VIII w Grudziądzu, AAN. Ibidem, k. 875–878. O skazaniu wspomnianych żołnierzy informował także rozkaz dzienny dowództwa 14. Pułku Piechoty z 12 I 1938 r. Rozkaz nr 8 z 12 I 1938 r., Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), I. 320.14.11, 14. Pułk Piechoty, Rozkazy dzienne dowództwa pułku. Opisuując przypadki łamania dyscypliny w okresie pokoju, autor historii 14 pp wymienia w pierwszym punkcie zdradę stanu (czyli szpiegostwo). Z. Ciesielski, 2008, s. 138.

⁶⁹ CAW, SRI DOK VIII, I.371.8/A.159, Tygodniowy raport sytuacyjny, Toruń, 3 III 1938 r., b.p.

⁷⁰ M. Nowicki, 2016, s. 135.

Jak pisze Tomasz Kawski, zbiorowość Żydów kujawsko-pomorskich została podczas II wojny światowej wymordowana w 97–98%⁷¹. Los członków opisanej grupy żołnierzy oskarżonych o zdradę stanu pozostaje nieznany. Nie wiemy, czy po opuszczeniu więzienia przedostali się na tereny zajęte przez ZSRS, czy pozostali na ziemiach okupowanych przez Niemcy. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można domniemywać, że w większości nie przeżyli wojny. Jedyną osobą, która ocalała z Holokaustu, był najprawdopodobniej Abram Goldiner, po wojnie zamieszkały na Dolnym Śląsku.

Prezentując postawy członków opisywanej grupy żołnierzy podatnych na agitację komunistyczną w okresie służby w szeregach WP na podstawie zachowanej dokumentacji aktowej, zyskujemy wiedzę na temat metod działania z jednej strony kontrwywiadu wojskowego, przeciwdziałającego szerzeniu idei komunistycznych, z drugiej zaś – komunistycznych struktur partyjnych, które próbowały przenikać w szeregi WP w celu szerzenia w nim defetyzmu i osłabiania postawy bojowej i moralnej.

W II RP wojskowy wymiar sprawiedliwości traktował wszelkie przejawy działalności komunistycznej w wojsku jako poważne i realne zagrożenie, któremu należy się stanowczo przeciwstawiać⁷². W procesie tym ważną rolę odgrywały organa kontrwywiadu wojskowego⁷³, które w ramach osłony kontrwywiadowczej poszczególnych jednostek podejmowały rozpracowanie tzw. afer komunistycznych w szeregach WP, co wiązało się ze znacznym ich zaangażowaniem.

W przypadku zlikwidowania wspomnianej „jaczki” komunistycznej mówić możemy o współdziałaniu funkcjonariuszy Policji Państwowej, organów kontrwywiadu, kadry 14. Pułku Piechoty, żandarmerii wojskowej i wojskowego wymiaru sprawiedliwości przeciwdziałających zagrożeniu utraty kontroli nad oddziałami WP i doprowadzeniu do sytuacji niebezpiecznej dla integralności i niepodległości państwa⁷⁴.

Wykorzystując zachowane akta sprawy Wojskowego Sądu Okręgowego w Grudziądzu (nr 427/III-13), przedstawić można sekwencję zdarzeń, poczynszyszy od uzyskania informacji o prowadzeniu przez KPP działalności „wywrotowej” wśród żołnierzy 14. Pułku Piechoty, poprzez rozmowy uświadamiające prowadzone przez kadrę pułku z żołnierzami, rewizję i przeszukania (m.in. w szafkach żołnierzy), działania operacyjne oficerów SRI, wreszcie – przeprowadzenie aresztowań przez żandarmerię i proces sądowy, w którym zadaniem kontrwywiadu było dostarczenie materiałów wywiadowczych traktowanych jako materiał dowodowy⁷⁵.

⁷¹ T. Kawski, 2006, s. 286.

⁷² T. Szczygieł, 2014, s. 157. Co też istotne, postępowania karne w sprawach o działalność komunistyczną miały charakter tajny ze względu na „dobro służby i ewentualny zły wpływ na publiczność w mundurze”. T. Szczygieł, 2014, s. 157.

⁷³ A. Krzak, 2007, s. 240, 251 – 317.

⁷⁴ T. Szczygieł, 2014, s. 165.

⁷⁵ Ibidem, s. 158.

Wśród metod stosowanych przez KPP zaobserwować możemy prowadzenie działalności w formie konspiracyjnej (niejednokrotnie poza koszarami), kontaktowanie się w jidysz, wypieranie się wszystkiego podczas przesłuchań, wreszcie wpływanie (zastraszanie) na członków „jacejki”, aby do niczego się nie przyznawali. Generalnie taka postawa żołnierzy oskarżanych o działalność komunistyczną w szeregach WP była zgodna z – omawianą przez Tomasza Szczygła – interpretacją, że „[...] wojskowy proces karny był traktowany przez Wydział Wojskowy KPP jako element działalności komunistycznej w armii”⁷⁶. Tym samym podczas postępowania sądowego obowiązywała zasada dezinformowania kontrwywiadu, wojskowego wymiaru sprawiedliwości w celu ochrony „[...] powiązań i mechanizmów funkcjonowania organizacji na zewnątrz koszar”⁷⁷.

Na przykładzie 14. Pułku Piechoty i zlikwidowanej w nim „jacejki komunistycznej” obserwować możemy metody i środki stosowane przez obydwie wymienione strony tego konfliktu o charakterze ideowym – wpisujące się w szeroko obecnie stosowaną definicję wojny hybrydowej, prowadzonej przez bolszewicką Rosję/ZSRS z II RP. Jej celem była destabilizacja struktur polskiego państwa. Konflikt ten trwał wiele lat i toczył się na różnych płaszczyznach, obejmując m.in. jednostki Wojska Polskiego⁷⁸. Bliższe opisywanym czasom pozostaje stwierdzenie, że pomiędzy II RP a ZSRS toczyła się tajna wojna, będąca pochodną faktu, iż pomimo podpisania układu pokojowego w Rydze w 1921 r., Związek Sowiecki nie zaakceptował ani wyznaczonych w nim granic państwowych, ani istnienia niepodległej Polski. Dlatego w okresie międzywojennym wszelkimi sposobami dążył do jej destabilizacji, prowadząc i inspirowując wymierzoną w II RP działalność destrukcyjną w postaci: akcji zbrojnych, szpiegostwa, podsycania nastrojów niezadowolenia społecznego i – będących ich następstwem – protestów w postaci strajków, zamieszek czy buntów.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (AAN)

Sądy wojskowe, 427/III-13, Wojskowy Sąd Okręgowy w Grudziądzu (Kenig Izrael).

Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)

I. 320.14.11, 14 pułk piechoty, Rozkazy dzienne dowództwa pułku, Rozkaz nr 8 z 12 I 1938 r.

SRI DOK VIII I.371.8/A.628.

SRI DOK VIII, I.371.8/A.159.

Żydowski Instytut Historyczny (ŻIH)

Centralny Komitet Żydów Polskich, Wydział Ewidencji i Statystyki.

⁷⁶ Ibidem, s. 145.

⁷⁷ Ibidem, s. 145.

⁷⁸ Szerzej zob. M. Świerczek, 2017, s. 81–97.

Akta gmin wyznaniowych żydowskich: Włocławek, Aleksandrów, Brześć Kujawski, Chodec, Izbica, Kowal, Lubień, Lubraniec i Przedecz – zachowane w aktach Starostwa Powiatowego Włocławskiego, 1919–1929, Zarząd Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Lubrańcu. Protokoły posiedzeń zarządu, wybory do władz gminy, 1924–1935, Rejestr członków gminy wyznaniowej żydowskiej w Lubrańcu, pow. włocławski.

American Jewish Joint Distribution Committee 1939–1941, Wykaz mieszkańców miasta Radziejowa, 1940 r.

Opracowania

- Borek P., 2020, *Udział Żydów w antypaństwowej działalności wydziałów wojskowych KPRP/KPP w latach 1918–1939*, [w:] *Żydzi i Wojsko Polskie w XIX i XX wieku*, red. T. Domański, E. Majcher-Ociesa, Warszawa–Kielce, s. 182–198.
- Chodakiewicz J.M., 2000, *Żydzi i Polacy 1918–1955. Współistnienie – zagłada – komunizm*, Warszawa.
- Ciesielski Z., 2008, *Dzieje 14 Pułku Piechoty w latach 1918–1939*, Toruń.
- Gontarczyk P., 2005, *Trumpeldorczyzy, czyli żydowski narodowy radykalizm*, „Glaukopis. Pismo Społeczno-Historyczne”, 2 (3), s. 322–326.
- Kawski T., 2006, *Żydzi kujawsko-dobrzyńscy w latach 1918–1950*, Toruń.
- Kowalski A.T., 2001, *Kwestie narodowościowe podczas wcielania poborowych do wojska (1918–1939)*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń, s. 37–96.
- Kraiński I., 1992, *14 Pułk Piechoty*, Warszawa.
- Krzak A., 2007, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej Rzeczypospolitej 1918–1939 przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939*, Toruń.
- Krzak A., 2009, *Służba kontrwywiadu wojskowego w okręgu korpusu nr X (dzieje Samodzielnego Referatu Informacyjnego DOK nr X w Przemysłu) w latach 1921–1939*, „Rocznik Przemyski”, 45, (1), s. 189–210.
- Krzysztofiński M., 2007–2008, *Działalność wydziałów wojskowych Komunistycznej Partii Polski i Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy na terenie Dowództwa Okręgu nr X w Przemysłu w latach 1924–1938*, „Glaukopis. Pismo Społeczno-Historyczne”, 9–10, s. 139–176.
- Krzysztofiński M., 2015, *Czerwona Pomoc jako „organ walki z białym terrorem”*, [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie, struktury, działalność*, red. M. Bukała, M. Krzysztofiński, Rzeszów, s. 309–328.
- Miodowski A., 2011, *Polityka wojskowa radykalnej lewicy polskiej 1917–1921*, Białystok.
- Misiuk A., 2016, *Służby wywiadu i kontrwywiadu II Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Nowicki M., 2016, *Od klasztoru do więzienia. Historia zakładu karnego nr 1 w Grudziądzu*, Bydgoszcz.
- Peplowski A., 2002, *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Rezmer W., 1998, *Problematyka narodowościowa i wyznaniowa w wojsku na terenie Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII w Toruniu (1920–1939)*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku*, red. M. Wojciechowski, s. 149–179.

- Rezmer W., 1999, *Mniejszości narodowe w garnizonie wrocławskim w okresie międzywojennym*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, 13 (*Mniejszości narodowe na Kujawach Wschodnich i w ziemi dobrzyńskiej*), s. 43–62.
- Rezmer W., 2001, *Służba wojskowa Żydów w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń, s. 97–110.
- Szczygieł T., 2014, *Wojskowy wymiar sprawiedliwości II RP wobec działalności komunistycznej w armii – tzw. smutne procesy*, „Z Dziejów Prawa”, 7 (15), s. 143–166.
- Świerczek M., 2017, *Wojna hybrydowa jako strategia polityczna. Próba analizy historycznej na przykładzie działań ZSRS wobec II RP*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 16 (9), s. 81–97.